

Epigrafski i anepigrafski spomenici Pule (nalazi 1996.-1998.)

Alka STARAC

Izvleček

Avtorica v članku objavlja najnovije, v letih 1996-1998 odkrite najdbe rimskih spomenikov z napisi ter odlomkov nagrobnikov brez napisov iz rimske kolonije Pole. Večina spomenikov je bila najdenih med izkopavanji mestnega obzidja pri Sergijevem slavoloku in Herkulovih vratih. Predvsem gre odlomke nagrobnih oltarjev in monumentalnih nagrobnih edikul pravokotnega ali okroglega tlorisa, manjše število odlomkov pa pripada redkejšim tipom spomenikov kot so npr. piramidalni cipusi. Posebej zanimiva sta votivna oltarja posvečena božanstvu izvira (*Fons*) in Herkulu.

Nove najdbe se lepo vklapljajo v že znano motiviko in tipe nagrobnih spomenikov Pole, njihovo število pa tudi ustreza že znanim razmerjem tipov polskih nagrobnikov iz druge polovice 1. stoletja pr. Kr. in 1. stoletja po Kr.

U Puli je u razdoblju g. 1996.-1998. vršeno više arheoloških istraživanja, prilikom kojih je pronađen veći broj kamenih epigrafskih i anepigrafskih spomenika. Anepigrafski spomenici pretežno pripadaju nadgrobnim spomenicima, kao i većina epigrafskih, te smatramo prikladnim da uz natpisne dijelove spomenika prikazemo i one bez nat-pisa, kao doprinos poznavanju rimske sepulkralne arhitekture u Puli. Pojedini su natpisi preliminarno objavljeni, no vrijedi ponovno ih spomenuti uz detaljniju obradu. Najveći dio spomenika pronađenih u datom razdoblju potječe iz opsežnih zahvata na istočnom rubu gradske jezgre Pule, pored takozvanih Zlatnih vrata uz Sergijev slavoluk (1994.-1996.) i pored Herkulovih vrata (1997.-1998.).

I jedan i drugi iskop bili su locirani na važnim kultno-prometnim točkama rimske kolonije, pored dvaju gradskih vrata smještenih na istočnoj strani grada okrenutoj prema kopnu. Zlatna su vrata predstavljala početak glavnog gradskog dekumana koji je vodio na forum, a izvan grada nastavljao se prema medulinskom zaljevu i kvarnerskoj obali južne Istre. Herkulova su vrata naslijedila nekadašnji

Abstract

New finds are discussed of Roman epigraphic and funerary monuments of the colony of Pola discovered in the period from 1996 to 1998. Most of the monuments come from excavations near the city walls, at the Triumphal Arch of the Sergii and the Gate of Hercules. Altars were dedicated to Hercules and Fons, while the other epigraphic monuments were funerary. Most of the sepulchral monuments were fragments of arae and monumental funerary structures of square or circular plan, while there were less of other types of monuments such as pyramidal cippi. Such a composition corresponds to the proportions of individual types of funerary monuments at Pola in the period from the second half of the 1st century BC to the 1st century AD.

prapovijesni kopneni gradinski ulaz, okrenut prema Nezakciju. I jedna i druga vrata imala su velik značaj u urbanističkoj koncepciji Pule, ali taj značaj nije bio kod njih jednak u istom povijesnom razdoblju: Herkulova vrata poseban su značaj zadobila u kasnorepublikanskom periodu nakon rimskog osvajanja Nezakcija i gradnje vojne ceste na prapovijesnoj komunikaciji Pula-Nezakcij, dok su Zlatna vrata postala važnijima nakon osnutka rimske kolonije, planiranja gradskih ulica, foruma i gradnje forumskih hramova.

Pored nalaza elemenata stambene i fortifikacijske arhitekture u iskopima kod Zlatnih i kod Herkulovih gradskih vrata, ne iznenađuje obilje ulomaka nadgrobnih spomenika. Dva su povijesna razloga znatnoj količini nadgrobnih rimskih spomenika na spomenutim lokacijama: prvo, rimske su se nekropole protezale duž prilaza gradu počevši s vanjske strane gradskih vrata, i drugo, od kasnoantičkog razdoblja nadalje rimski su nadgrobni spomenici uslijed ratnih opasnosti lomljeni i korišteni za dodatna utvrđenja derutnih gradskih bedema. Pri tome su najprije za temelja vanjskih ojačanja

istočnog gradskog bedema upotrijebljeni najstariji rimski spomenici, oni koji su se nalazili najbliže gradskim vratima u skladu sa zakonitošću rasta gradskih nekropola od gradskih vratiju pa dalje duž cesta.

EPIGRAFSKI SPOMENICI

1. Odlomak žrtvenika od vapnenca sačuvan u punoj širini. Stražnja i bočne strane grubo su obrađene. Natpisno polje je zaglađeno i prostire se cijelom širinom spomenika. Širina natpisnog polja iznosi 23 cm, visina nije sačuvana jer je u gornjem dijelu žrtvenik odlomljen. Tekst je sačuvan u tri linije. Slova imaju horizontalne haste izrazito naglašene i zakošene tako da su slova T i I gotovo jednaka. F svojom visinom istupa iz reda. Slova C, D i S svojim zakrivljenjima obuhvaćaju dvije trećine kružnice, a slovo O tvori pravilnu kružnicu. Riječi su razdvojene trokutastim interpunkcijskim točkama. Dimenzije žrtvenika: visina 23 cm, širina 23 cm, debljina 18 cm. Visina slova: 1. red 3 cm, 2. red 2,4 cm, 3. red 2 cm. Datacija: druga polovica 1. st. Nalazište: Pula, Sergijevaca 27, 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26725 (sl. 1).¹

Sl. 1: Žrtvenik Fonsu.

Fig. 1: An altar dedicated to Fons.

C.CLODI[...]
IVCVND[...]
FONTI.V.S

*C(aius) Clodi[us] / Iucund[us] / Fonti v(otum)
s(olvit).*

1. Slova u prvom redu sačuvana su samo donjim dijelom, a osobito je oštećeno početno slovo C premomena i slovo I u nomen. Obitelj Klodija poznata je već s polskih natpisa (*Ilt* X/1, 420; *ILJug* 420).² Klodiji su prisutni u većem broju u Tergeste (*Ilt* X/4, 32, 45, 49, 108-109, 397, od kojih br. 109 *Q. Clodius Iucundus*). Svojim se bogatstvom i ugledom izdvaja tergestinski vitez *P. Palpellius Clodius Quirinalis*, adopcijom primljen u senatorsku polsku obitelj Palpelija (*Ilt* X/4, 32). Njegov je otac, rodom Napolitanac, kao vojnik XV legije Apollinaris dospio u Tergeste stvorivši uvjete za širenje svoga imena. Ogranci obitelji Klodija iz Akvileje su se proširili i prema sjeveru, u obližnje gradove Panonije i Norika.³ 3. Božanstvo Fons ovdje se po prvi put pojavljuje na nekom istarskom natpisu. Ovaj kult nije bio razvijen niti u priobalnim dijelovima susjedne provincije Dalmacije. Slavljen je, međutim, na vrelu Timava (*Ilt* X/4, 320, 321), te je moguće pretpostaviti da je u Polu prenet upravo zahvaljujući ovom svetištu, i to posredstvom pripadnika obitelji Klodija doseljenih iz Tergeste ili iz Akvileje - jedne od dviju kolonija između kojih se nalazi vrelo i ušće Timava.

2. Ulomak sarkofaga od vapnenca s natpisnim poljem u obliku reljefno izdignute *tabulae ansatae*; prednja ploča odlomljena je na desnoj strani, površina je oštećena a natpis teško čitljiv. U zadnjem redu nalaze se interpunkcijski znakovi. Visina spomenika 60 cm, širina 102 cm, duljina 27 cm, natpisno polje visine 37 cm, širine 40 cm. Visina slova: prvi red 7 cm, drugi 6 cm, treći 4 cm, četvrti 3 cm. Datacija: druga polovica 2. st. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26727 (sl. 2).⁴

D[...]
SILVINA[E] [---]
PROPHET[.]E [---]
EIVS.C[...].SP.ET.OLA[---]

*D(iis) [M(anibus)] / Silvinae [---] /
Prophet[a]e [---] / eius C[ri]sp(o) et Ola[---].*

1-2. Invokacija bogova Mana u Istri se susreće na nadgrobnim spomenicima nastalim u 2. i 3. st. Centralni položaj slova D pokazuje da s desne strane nedostaje gotovo polovica širine natpisa; stoga

¹ A. Starac, Pola e Nesactium, (Notiziario epigrafico. Epigrafia romana I), *Aquil. Nos.* 69, 1998, 419-424; 423, 424, br. 2a = Starac, Pola e Nesactium (1998). Zahvaljujem se prof. Claudiju Zaccariji sa Sveučilišta u Trstu za pomoć u radu i korekcije.

² F. Tassaux, L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie, *Atti Civ. Mus. St. Arte* 13/2, 1983-1984, 193-229; 206 = Tassaux, L'implantation (1983-1984); A. Starac, Stanovništvo kolonije Pole u epigrafičkim spomenicima, *Živa ant.* 41/2, 1992, 79-107; 98 = Starac, Stanovništvo (1992).

³ M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*, Situla 35 (1997) 188.

⁴ Starac, Pola e Nesactium (1998) 419, 420, br. 1a.

Sl. 2: Sarkofag Silvine Profete.
Fig. 2: The sarcophagus of Silvina Propheta.

možemo pretpostaviti da je ime Silvine u drugom redu sadržavalo filijaciju (možda libertinsku) ili još jedan kognomen. 3. Neuobičajen kognomen *Propheta*, ispisan tako da su slova PH spojena ligaturom, opisuje žensku osobu s natprirodnim moćima, vidovnjakinju i gataru. Žena s nazivom Profeta zacijelo je u Poli bila poznata po svojim nesvakidašnjim gatalačkim sposobnostima, koje su joj ujedno mogle biti i zanimanjem. Ova okolnost upućuje na pretpostavku da se vjerovatno radilo o pripadnici nižeg, libertinskog staleža, iako je njeno imovno stanje bilo dobro. 4. Izlizanost površine sarkofaga ne dopušta pouzdano čitanje posljednjeg reda natpisa, u kojem se jasno ocrtavaju tek pojedina slova. Sarkofazi se za sahranu pokojnika također počinju upotrebljavati tek od 2. st. Dekoracija sarkofaga, imenska formula i izvedba slova upućuju na dataciju u okvirima 2. st.

3. Lijeva prednja ploča velikog nadgrobnog spomenika od vapnenca s dorskim frizom na gornjem rubu; sačuvane su tri metope, ispunjene cvijetom, bukranjem i paterom. Na gornjoj strani ploče utori. Natpis je smješten po sredini ploče, simetrično u odnosu na središnju vertikalu. Slovo E ima jednake krakove, P je otvoreno, A ima horizontalnu hastu na sredini odnosno

malo iznad sredine, R ima produženu nožicu, C zatvara dvije trećine kružnice, u posljednjem redu slova I neznatno izlaze svojom visinom van reda. Znakovi razdvajanja nalaze se u svim redovima. Visina spomenika 96 cm, širina 96 cm, duljina 26 cm; visina friza 23 cm; natpisno polje visine 65 cm. Visina slova: prvi red 10 cm, svi ostali 7,5 cm. Datacija: augustejsko doba. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26728 (sl. 3; 4).⁵

T.VALERIV[---]
SIBI.ET.TETT[---]
TESTAMEN[---]
A[---]
5 P.CANNV[---]
C.VEIDI .[---]

*T(itus) Valeriu[s ---] / sibi et Tett[---] /
testamen[to fieri iussit] / a[rbitratu] /
P(ubli) Cannu[ti ---] / C(ai) Veidi [---].*

1. Od posljednjeg slova V u prvom redu sačuvan je samo lijevi krak. Valeriji su u Rimu bili senatorska obitelj italjskog korijena. Ogranci ove bogate obitelji prisutni su u svim gradovima rimske Histrije pa i u dubljem zaleđu poluotoka:

⁵ Starac, Pola e Nesactium (1998) 420, 421, br. 1b.

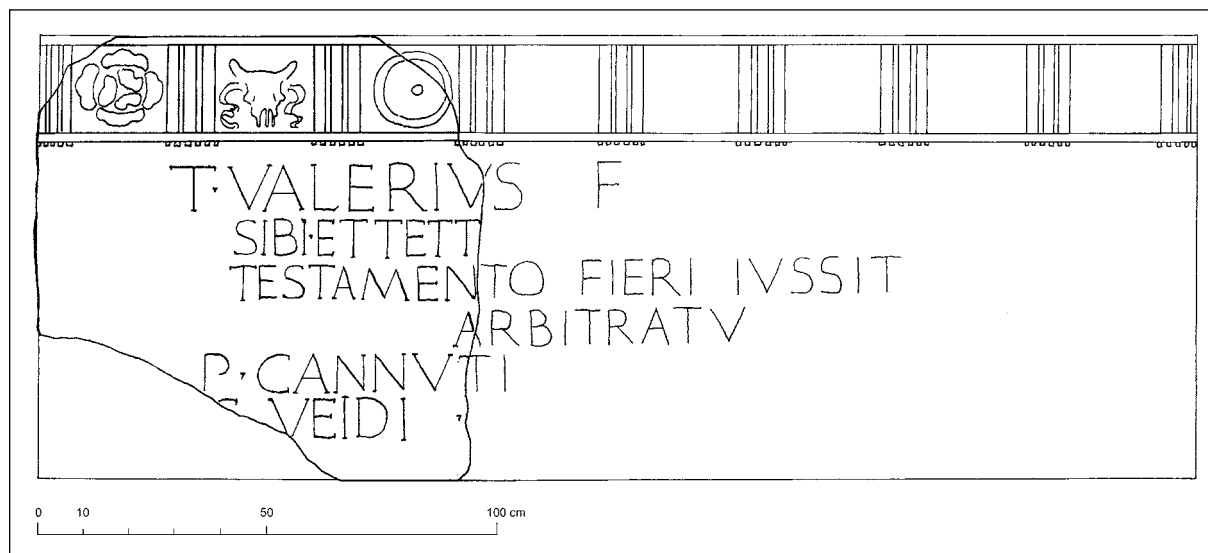

Sl. 3: Spomenik Valerija.

Fig. 3: The monument of Valerius.

u koloniji Tergeste (*IIt* X/4, 4, 30, 53, 58, 77, 93, 129, 149, 165, 166, 338, 355), Egidi (*IIt* X/3, 1), u današnjem Novigradu (*IIt* X/3, 57), Bujama (*IIt* X/3, 74), u parentinskom ageru (*IIt* X/2, 258; *ILJug* 437), u Pićanu (*IIt* X/3, 193), Jesenoviku u dolini Raše (*IIt* X/3, 197, 198) te u koloniji Poli (*IIt* X/1, 30, 174, 196, 217, 408, 409). Pojavljuju se i u liburnskom dijelu Histrije, u Alboni (*ILJug* 2916).⁶ Osim senatora imenom *C. Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius P. f. Festus* (*IIt* X/4, 30), svojim se višim društvenim položajem među istarskim Valerijima izdvajaju tek *sevir P. Valerius*

iz Novigrada (*IIt* X/3, 57), te po jedan *sevir* (*IIt* X/4, 4), *dekurion* (*IIt* X/4, 58) i *vitez* iz Tergeste (*IIt* X/4, 129). Ne treba isključiti mogućnost da istarski Valeriji duguju svoje ime klijenteli senatorskog ogranka *Valerii Messalae*, povezanog s obitelji Statilija Taura koja je posvjedočeno posjedovala zemljišna dobra u Histriji.⁷ 4. Vjerovatnom se čini restitucija *a[rbitratu]*, koja objašnjava prisutnost imena u genitivu u petom i šestom redu dvojice građana koji nisu bili članovi obitelji, već obiteljski prijatelji i izvršitelji oporuke. 5. Izvjesni *P. Cannutius Optatus* potvrđen je u Poli kao *sevir augustalis* u 1. st. (*IIt* X/1, 107). 6. Od početnog slova prenomena *C* sačuvan je samo gornji krak. Obitelj Veidija, porijeklom iz etruskog područja srednje Italije, pojavljuje se potkraj republike i početkom principata u Akvileji (*CIL* V 1805),⁸ te možemo zaključiti da pripadnici ove obitelji, kao i obitelji Valerija, dolaze među prvim kolonistima u novoosnovanu rimsku koloniju Polu. Veidiji su prisutni i na području kolonije Parentij, u dolini Mirne kod Motovuna (*IIt* X/2, 260). Kompozicija simetrična s obzirom na vertikalnu os pokazuje da je sačuvano nešto više od polovice, odnosno najmanje trećina širine natpisnog polja - ujedno i prednje strane spomenika. Spomenik je izvorno bio širok oko 2 i po metra. Tip monumentalnog nadgrobnog spomenika s dorskim frizom bio je prilično uobičajen u Puli u augustejsko doba i

Sl. 4: Spomenik Valerija (parcijalna rekonstrukcija).

Fig. 4: The monument of Valerius (partial reconstruction).

⁶ Tassaux, *L'implantation* (1983-1984) 213; Starac, *Stanovništvo* (1992) 98.

⁷ Tassaux, *L'implantation* (1983-1984) 215.

⁸ G. Bandelli, *Per una storia delle classe dirigente di Aquileia repubblicana*, u: *Les bourgeois municipales italiennes aux IIe et Ie s.av.J.-C.* (Naples 1981) 194-202; 194.

u prvoj polovici 1. st. pos. Kr. Dorski je friz, odranije čest na službenim spomenicima, postao uobičajen i na nadgrobnim spomenicima u 1. st. pr. Kr. Njegova se ekspanzija prati od triumvirskog razdoblja do kraja Augustove vladavine.⁹ Obzirom na raskošnu izvedbu spomenika, očito je da je pripadao imućnoj obitelji višeg građanskog sloja, vjerovatno povezanoj s dekurionskim staležom.¹⁰

4. Donji središnji dio prednje ploče velike nadgrobne are od vapnenca; na donjem je rubu sačuvan friz s palmetama. Natpis je sačuvan u donja četiri reda; natpisno polje odvojeno je od friza dvostruko profiliranim okvirom. Sitni trokutasti znakovi razdvajanja nalaze se u drugom i trećem redu. Slova su pravilno izvedena. E ima jednake krakove, P nije do kraja zatvoreno, A ima horizontalnu hastu na sredini, C zatvara dvije trećine kružnice. Visina spomenika 66 cm, širina 76 cm, duljina 30 cm, visina friza 27 cm; natpisno polje visine 30 cm, širine 68 cm. Visina slova: prvi, drugi i treći red 7,5 cm, četvrti red 3,5 cm. Datacija: prva polovica 1. st., vjerovatno tiberijansko razdoblje. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26729 (sl. 5).¹¹

[---]E VXORI [---]
[..]ALPELLIO.VITAL[---]
[...]PELLIAE.CORIN[---]
LIB

----- / [---]e uxori [et] / [. P]alpello
Vital[i et] / [Pal]pelliae Corin[nae] /
lib(ertis libertabusque).

1. Od završnog slova E kognomena u dativu sačuvan je samo djelić donjeg horizontalnog kraka, a i sva ostala slova u prvom redu sačuvana su samo donjim dijelom. 2. Obitelj Palpelija, izvorno etruščanskog porijekla,¹² jedna je od najznačajnijih obitelji kolonije Pole, doseljena među prvim kolonistima početkom druge polovice 1. st. pr. Kr. U svojoj je novoj postojbini brzo uznapredovala; njeni su članovi u prvim desetljećima nakon osnutka

Sl. 5: Spomenik Palpelija.

Fig. 5: The monument of Palpelius.

kolonije prisutni na popisu gradskih dekuriona i duumvira, a početkom 1. st. već su stigli do senatorskog staleža. Sekst Palpelije Hister, prozvan etnonimom pokrajine iz koje je došao u Rim, postigao je čast konzula sufekta za g. 43. pos. Kr. (*IIt* X/1, 66). U Poli je zabilježen niz natpisa istaknutih članova ove obitelji, među kojima je poznat *Sex. Palpellius Sex. f. Vel. Mancina*, duumvir iz augustejskog razdoblja mlade kolonije Pole i otac ili djed konzula Palpelija Histra (*IIt* X/1, 343).¹³ Ostali su Palpeliji iz Pole: *IIt* X/1, 66, 74, 76, 312, 343-345, 606, 683.¹⁴ Oslobođenici obitelji Palpelija pojavljuju se na natpisima i na drugom kraju Istre, u Umagu, gdje je konkretno poznat jedan oslobođenik istaknutog položaja augustalskog svećenika.¹⁵ Polski su Palpeliji povezani i s kolonijom Tergeste: Palpelije Hister, konzul sufekt iz g. 43., adoptirao je sina svog prijatelja i suborca, rodod Napolitanca. Adoptivni Palpelijev sin postao je vitez punim imenom *P. Palpellius Clodius Quirinalis* (*IIt* X/4, 32); njemu se pripisuje posveta izgradnje prve faze urbane bazilike u

⁹ M. Torelli, Monumenti funerari romani con fregio dorico, *Dialoghi di archeologia* 2/2, 1968, 32-54.

¹⁰ A. Starac, Rimske nadgrobne are u Puli i u Istri, *Opusc. Arch.* 19, 1995, 69-95; 71 = Starac, *Are* (1995).

¹¹ Starac, *Pola e Nesactium* (1998) 421, br. 1c.

¹² W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen* (Berlin, Zürich, Dublin 1966) (2. ed.), 206.

¹³ J. Šašel, B. Marušić, Štirideset rimskih napisov iz Istre, *Arh. vest* 35, 1984, 295-322; 306, br. 19 = Šašel, Marušić (1984); C. Bruun, The Career of Sex. Palpellius Hister; the Praetorian Proconsulate during the Early Empire Reconsidered, *Arctos* 20, 1986, 5-23; 8, nt. 5 = Bruun, *The Career* (1986). Duumvir Palpelije Mancija mogao bi biti djed Histra koji je rođen vjerovatno oko g. 10. pr. Kr.

¹⁴ Šašel, Marušić (1984) 298-300; 306, br. 19; Tassaux, *L'implantation* (1983-1984) 209; Bruun, *The Career* (1986) 5-23; C. Zaccaria, Problemi epigrafici del foro di Trieste, *Mél. Éc. franç. Rome* 100/1, 1988, 63-85; 78 = Zaccaria, *Foro di Trieste* (1988); Starac, *Stanovništvo* (1992) 85; Starac, *Are* (1995) 70; M. Zaninović, Značajke rimskih vojničkih napisa u Istri, *Opusc. Arch.* 18, 1994, 147-153; 148.

¹⁵ Šašel, Marušić (1984) 297, 298, br. 1.

¹⁶ Zaccaria, *Foro di Trieste* (1988) 78.

koloniji Tergeste.¹⁶ "Napolitanska veza" pokazala se jakim u Poli, budući da je dedikant pulskog spomenika posvećenog Palpeliju Histru (*Ilt* X/1, 66) bio također rodom Napolitanac. Posredstvom adopcije uspostavljena je čvrsta obiteljska veza između obitelji Palpelija i Klodija, koje su svojim utjecajem i bogatstvom ostvarile visok ugled u dvjema histarskim kolonijama. Palpeliji u Tergeste: *Ilt* X/4, 32. Daljnja se obiteljska veza između dvije kolonije očituje u činjenici da se u Poli Palpelija Antonila pojavljuje kao *cliens* senatora Gaja Setidija Firma tergestinskog porijekla, preseljenog u Polu gdje postoje epigrafske vijesti o njegovom sinu.¹⁷ Prema procjenama stanovništva kolonije Pole rađenim g.1992. na temelju do tada poznatih epigrafskih spomenika, obitelj Palpelija s tada 13 poznatih nosilaca imena bila je po brojnosti deseta u konkurenciji 225 gentilicija Pole.¹⁸ Monumentalni pravokutni oblik spomenika karakterističan je za bogate obitelji Pole u drugoj polovici 1. st. pr. Kr. i u prvoj polovici 1. st. pos. Kr.¹⁹

5. Donji desni ulomak nadgrobne are od vapnenca obrubljene kimom i frizom akantovih listova s cvjetovima. Široki obrub s akantovim frizom širine 25 cm nalazi se i na bočnoj desnoj strani. Prisutni su znakovi razdvajanja. Visina 74 cm, širina 80 cm, duljina 25 cm; visina friza 36 cm; natpisno polje visine 15 cm, širine 30 cm. Visina slova 5 cm. Datacija: druga polovica 1. st. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26730 (*sl.* 6).²⁰

[---]I.F.
[---]N.I.L.F.

----- / [---]i f(ilio) / [---]ni L(uci) f(ilio)
/ -----.

1-2. Slovo I u prvom redu moglo bi možda biti i L s oštećenom horizontalnom crtom. Nije posve sigurno da li kratice *f.* predstavljaju muške ili ženske osobe u dativu; pored čestih muških, postoje i ženska imena koja u dativu završavaju na *-ni*. Ovaj tip spomenika uobičajen je u Poli u drugoj polovici 1. st.²¹

Sl. 6: Ara s vegetabilnim obrubom.

Fig. 6: An ara with a floral edge.

6. Gornji desni ugao nadgrobne are od vapnenca s profiliranim obrubom. Visina 52 cm, širina 45 cm, duljina 35 cm; natpisno polje visine 36 cm, širine 24 cm. Visina slova: prvi red 8,5 cm, drugi i treći red 7,5 cm. Datacija: 1. st. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26731 (*sl.* 7).²²

[---] XIII
[---]LAE
[---]ET

[--- v(ixit) a(nnos)] XIII / [---]lae / [---] et
/ -----.

Spomenik u obliku jednostavne pravokutne ploče bio je uobičajen kod građana Pole u rimskom razdoblju, osobito u 1.-2. st. Odsutnost formule DM upućuje ipak na nešto raniju dataciju, u 1. st.

7. Zavjetna ara od vapnenca na profiliranom postolju, prelomljena u gornjem dijelu. Slova su uska, izdužena, R ima produljenu nožicu, M je nepravilno i nagnuto, C ne zatvara više od polovice kružnice. Slovo I je produljeno. Visina 42 cm, širina baze 40 cm, duljina baze 30 cm, širina tijela 30 cm, duljina tijela 23 cm, visina slova 4 cm. Datacija: 1. st. Nalazište: Pula, Herkulova vrata (Carrarina 1), 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26732 (*sl.* 8).²³

¹⁷ C. Zaccaria, Regio X, Venetia et Histria. Tergeste - ager tergestinus et Tergesti adtributus, *Supplementa Italica* 10, 1992, 139-283; 252, br. 11 = Zaccaria, Tergeste (1992).

¹⁸ Starac, Stanovništvo (1992) 85.

¹⁹ Starac, Are (1995) 70-72; F. Maselli Scotti, I monumenti sepolcrali del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia, *Ant. Altoadr.* 43, 1997, 137-147; 145 = Maselli Scotti, I monumenti sepolcrali (1997).

²⁰ Starac, Pola e Nesactium (1998) 422, br. 1d.

²¹ Starac, Are (1995) 74.

²² Starac, Pola e Nesactium (1998) 422, 423, br. 1e.

²³ Starac, Pola e Nesactium (1998) 423, 423, br. 2b.

Sl. 7: Ara s višestruko profiliranim obrubom.
Fig. 7: An ara with a multiple profiled edge.

[..]RVS
HERCVLI SACR

[..]rus / Herculi sacr(um).

1. Od slova R sačuvana je samo zakošena noga. Centralna pozicija kognomena pokazuje da u početku ne nedostaju više od dva slova, te je ime *Carus* predloženo kao jedna od vjerovatnih mogućnosti. Nije poznato da li je natpis sadržavao još jedan gornji red iznad sačuvanih, te ne možemo utvrditi da li je dedikant bio slobodan građan ili rob s jednočlanom imenskom shemom. 2. Do danas, ovo je šesti po redu nalaza spomenik posvećen Herkulu u Puli, uključujući anepigrafski Herkulov portret na istoimenim vratima (*Ilt* X/1, 4, mali teatar; *Ilt* X/1, 5 koji je također pronađen pored Herkulovih vrata; *Ilt* X/1, 6, sv. Ivan u Arsenalu; *Aquil. Nos.* 65, 1994, 267, br. 4, između Herkulovih vrata i amfiteatra).²⁴ Kartiranjem mjesta nalaza Herkulovih spomenika u Puli opažamo da je njihova koncentracija najgušća oko Herkulovih vrata, osobito uz cestu koja je izvan gradskih zidina vodila u smjeru amfiteatra. Na ovom je prostoru bio smješten objekt Herkulovog kulta (*aedes*), podignut i posvećen u prvim godinama novoosnovane rimske kolonije Pole. Tekst natpisa *Ilt* X/1, 5 obavještava nas da

Sl. 8: Žrtvenik Herkulu.
Fig. 8: An altar dedicated to Hercules.

je Herkulovo svetište podignuto javnim općinskim novcem, na temelju odluke gradskog vijeća, a pod nadzorom dvojice odgovornih magistrata - gradskih duumvira: *C(aius) Domitiu[s] . f(ilius) --- II viri aedem] / Herculis / d(e) d(ecurionum) s(ententia) c(oeraverunt) i(l)(demque) p(robaverunt)]*. Kronološki je najstariji Herkulov žrtvenik pronađen 1970. uz cestu između Herkulovih vrata i amfiteatra (A 5890) koji po obliku i po svojim paleografskim osobinama pripada sredini 1. st. pr. Kr. Ovako rane potvrde Herkulovog kulta na urbanistički izuzetno značajnoj lokaciji - prapovijesnom ulazu na gradinu - dopuštaju pretpostavku o religioznoj tradiciji koja je već u helenističkom razdoblju bila omiljena i prihvaćena kod stanovnika Pole. Histarski stanovnici Pole s grčkim su se herojem Heraklom mogli upoznati posredstvom moreplovaca iz grčkih kolonija na južnom i srednjem Jadranu i u Magna Greciji, no još su više bili izloženi propagiranju latiniziranog božanstva Herkula čiji se kult proširio među etrušćanskim, venetskim i retskim stanovništvom srednje i sjeverne Italije u razdoblju 4.-2. st. pr. Kr. paralelno s rimskim osvajanjima. Rimski su legionari i vojni zapovjednici bili pri tome glavni nosioci Herkulovog kulta s naglašenim militantnim i komercijalnim karakterom. Her-kul, koji je u 2. st. pr. Kr. i u prvoj polovici 1. st. pr. Kr. doživljavao

²⁴ P. Sticotti, Il culto di Ercole a Pola, *Archeografo Triestino* 32, 1908, 233-239; A. Degrassi, Culti dell'Istria preromana e romana, *Scritti vari di antichità* 4, 1971, 157-178; V. Jurkić, Izbor antičke kulture na području Istre, *Materijali SADJ* 12, 1976, 209-223; A. Frascchetti, La "Pietas" di Cesare e la colonia di Pola, *Archeologia e Storia antica* 5, 1983, 77-102; Zaccaria, Tergeste (1992) 165; R. Matijasić et al., Pola, (Notiziario epigrafico. Epigrafia romana I), *Aquil. Nos.* 65, 1994, 261-287.

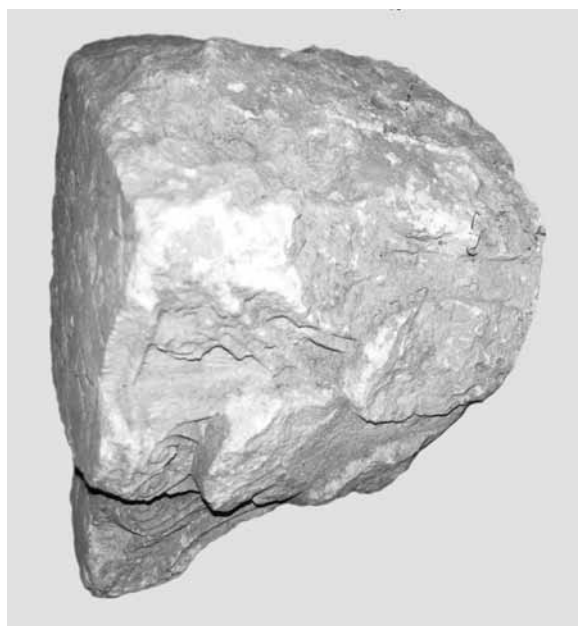
Sl. 9: Spomenik s dimenzijama grobne parcele naknadno preklesan u kapitel.

Fig. 9: A monument with the dimensions of a grave lot subsequently carved into a capital.

veliku popularnost u rimskoj religioznoj politici kao zaštitnik osvajača i pobjednika, uvelike je bio štovan i u nedalekoj Akvileji i Tergeste, te njegova naglašena uloga u Istri i u Poli nije neobična. Kolonija Pola osnovana je u istom razdoblju sjaja Herkulovog božanstva.²⁵ Stoga nas ne iznenađuje snaga ovoga kulta u republikanskoj Poli, kao niti odabir mjesta Herkulovog svetišta na ulazu prapovijesne prometnice iz smjera Nezakcija u histarsku Polu. Neposredna blizina ulaza druge važne ceste iz smjera kolonije Tergeste pružala je mogućnost održavanja trgovišta i sajмова u ravničarskom predjelu ispod istočnog gradinskog bedema Pole, pri čemu je Herkul također mogao imati važnu pokroviteljsku ulogu. Dodatnu vrijednost i političku intonaciju svetištu kod Herkulovih vrata daje nalaz zavjetnog spomenika u čast carskog božanstva na istom mjestu.

8. Fragment natpisne ploče od vapnenca od koje je isklesan kasnoantički kompozitni kapitel. Sačuvani dio natpisa (40 x 40 cm) nalazi se na gornjoj plohi kapitela u pet linija. Interpunkcijske točke nalaze se u 1. redu nakon slova E i u 4. i 5. redu dosljedno iza svake riječi. Visina spomenika 42 cm, širina 33 cm, dužina 44 cm. Visina slova u gornje tri linije iznosi 4,5 cm, a u donje dvije 6 cm. Datacija: 1. st. Nalazište: Pula, Medulinska 22, 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26726. Neobjavljen (sl. 9; 10).

²⁵ -A. Galois, Tesoretto di statue d'Ercole scoperto a Trieste, *Archeografo Triestino* 32, 1908, 239-247; A. Gnirs, *Pola* (Wien 1915) 147, sl. 99; G. Bandelli, Le iscrizioni repubblicane, *Ant. Altoadr.* 24, 1984, 169-226; M. Verzar Bass, A proposito dell'allevamento nell'alto Adriatico, *Ant. Altoadr.* 29, 1987, 257, 280; Id., I primi culti della colonia latina di Aquileia, *Ant. Altoadr.* 37, 1991, 253-277; 274; C. Zaccaria, Il ruolo di Aquileia e dell'Istria nel processo di romanizzazione della Pannonia, u: *La Pannonia e l'impero romano* (Roma 1994) 51-70; 53; Id., Aquileia, (Notiziario epigrafico. Epigrafia romana IV), *Aquil. Nos.* 67, 1996, 198-201, br. 19; M. Jaczynowska, Le culte d'Hercule romain au temps du Haut-Empire, *ANRW* 2,17/2, 1981, 631-661.

Sl. 10: Spomenik s dimenzijama grobne parcele naknadno preklesan u kapitel; vidljiva donja strana.

Fig. 10: A monument with the dimensions of a grave lot subsequently carved into a capital; visible lower side.

[---]E.C[.]
[...RTA[.]
[...NTISSI[...]
[..]AG.P.X[---]
[..] FR.P.X[---].

----- / [---]e C(ai) [f(iliae)] / [Qua]rta[e] /
[pie]ntissi[mae] / [in] ag(ro) p(edes) X[---]
/ [in] fr(onte) p(edes) X[---].

2. Slovo E djelomično je sačuvano - to se odnosi na vertikalnu crtu. 4. Spomenici s naznakom dimenzija grobne parcele (*locus sepulturae*) u Akvileji i područjima pod akvilejskim kulturnim utjecajem među koje je pripadala i Pola uobičajeni su u 1. st. pos. Kr. Dimenzije grobne parcele nešto preko 10 x 10 stopa (*pedes*), odnosno površina od desetak kvadratnih metara, odgovaraju standardnim dimenzijama grobnih parcela prosječnih gradskih obitelji.

9. Piramidalni cipus od vapnenca, oštećenog gornjeg dijela. Na donjem dijelu lijeve i desne bočne strane nalazi se po jedan

Sl. 11: Piramidalni cippus.

Fig. 11: A pyramidal cippus.

utor za učvršćivanje cipusa u kameno postolje. Bočne i stražnja strana ugrubo su obrađene. Natpisno polje također je prilično grubo obrađene površine, neobrubljeno. Natpis je sačuvan u tri donja reda. Slova su u dva gornja reda sitna, jako naglašenih horizontalnih završetaka, dok su u trećem redu krupnija. Riječi su razdvojene interpunkcijskim točkama. Visina spomenika 36 cm, širina 32 cm, dužina 30 cm. Visina slova: 1. red 1,7 cm, 2. red 2 cm, 3. red 4,5 cm. Datacija: sredina ili druga polovica 1. st. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1998. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26736. Neobjavljen (sl. 11).

[---]TONIS.CON
TVBERNALIS
V . F

----- / [---]tonis con/tubernalis / v(iva)
f(ecit).

1-2. Ispred teško oštećenog slova T vidljive su dvije zakošene crte, spojene u dnu; moguće je da se radi o slovu N ili V. Točan broj slova u početnom, izgubljenom dijelu kognomena nije ustanovljen; jedna od mogućih restitucija mogla bi biti *[Fron]tonis*. Formulacija *[---]tonis contubernalis* sugerira rekonstrukciju *[--- in honorem / ---]tonis*. 3. Iako nije sigurna, interpretacija kratica *v. f.* u ženskom rodu vjerovatna je zbog razmjerne

učestalosti muških osobnih imena sa završetkom *-onis* u genitivu. Spomenik najvjerovatnije podiže žena u čast svog nevjenčanog životnog suputnika (*contubernalis*), čime je nagovješteno da se radi o osobama nižeg društvenog položaja, po svoj prilici o robovima. Muška imena s nastavkom *-io* i inače su karakteristična za robovsku populaciju. *Contubernium* su antički pravници definirali kao nelegitimnu zajednicu koja ne povlači nikakva međusobna prava ni obaveze između partnera, niti prema potomstvu (PAUL. 2,21 A). Ova se vrsta zajednice ustanovljavala između dvoje robova koji nisu imali građansko pravo ostvarivanja pravovaljanog braka s mogućnostima zakonski zaštićenog vlasništva, nasljeđivanja i starateljstva, te općenito među pripadnicima neravnopravnih staleža. Izraz *contubernalis* označavao je, osim člana nelegitimne zajednice dvoje pripadnika različitih spolova, još i ratnog sudruga, čovjeka s kojim se dijelio isti šator, odnosno mogao je biti upotrijebljen za jednog od više muškaraca-suboraca (Ilt X/1, 73). Piramidalni oblik spomenika karakterističan je upravo za Polu u drugoj polovici I st., a osobito je široko prihvaćen među pripadnicima robovskog i oslobođeničkog staleža.²⁶ Čini se da su ovaj oblik spomenika prvi počeli naručivati carski oslobođenici, inicirajući novu modu.²⁷

10. Ulomak prednje ploče monumentalnog nadgrobnog spomenika od vapnenca. Odlomljen lijevi i desni dio. Natpisno polje je zaglađeno i neobrubljeno, dok je bočno, s gornje i donje strane spomenik dosta oštećene površine uslijed sekundarne graditeljske upotrebe. Stražnja površina grubo obrađena. Natpis je sačuvan u dva reda. Slova su pravilna i pažljivo isklesana, a riječi su odvojene sitnim i plitkim trokutastim interpunkcijskim točkama. Visina spomenika 40 cm, širina 75 cm, dužina 41 cm. Visina slova: 1. red 9 cm, 2. red 7,5 cm. Datacija: druga polovica 1. st. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1998. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26737. Neobjavljen (sl. 12).

[---]LIENA.C.L.SA[---]
T . F

[---]liena C(ai) l(iberta) Sa[---] /
t(estamento) f(ecit).

1. Slovo L u nomeni vidljivo je samo u dijelu horizontalne crte. Slovo A u kognomeni također je sačuvano samo djelomice, lijevim zakošenim krajem. U Poli je samo u jednom slučaju zabilježena prisutnost gentilnog imena sa završetkom *-lienus*:

²⁶ F. Tassaux, La société de Pola et de Nesactium sous le Haut-empire romain, u: *Atti del seminario di studio Tipologia di insediamento e distribuzione antropica nell'area veneto-istriana dalla protostoria all'alto medioevo*, Asolo, 3.-5. XI. 1989 (Monfalcone 1992) 135-145; 140; Starac, Are (1995) 73.

²⁷ Starac, Stanovništvo (1992) 94.

Sl. 12: Spomenik oslobođenice [---]lienae.

Fig. 12: The monument of the freed woman [---]lienae.

Pompullienus (Ilt X/1, 359). Veličina i izvedba spomenika pokazuju da se radilo o imućnoj ženi, evidentno oslobođenici neke od viđenijih gradskih obitelji u 1. st., a upravo je takva u datom razdoblju bila obitelj Pompulijena, sudeći prema njihovom nadgrobnom spomeniku monumentalnih dimenzija.²⁸ Stoga je prilično vjerovatno da je gentilno ime oslobođenice glasilo *Pompulliena*.

11. Ulomak gornjeg desnog ugla nadgrobnog spomenika od vapnenca. Sve su površine pažljivo obrađene i zaglađene. U desnom stražnjem dijelu gornje površine nalazi se utor s željeznom sponom za učvršćenje gornjeg dijela spomenika. Natpisno polje je zaglađeno i neobrubljeno. Slova su pravilna i vrlo pažljivo isklesana. Četiri unutarnje haste u numeričkom dijelu oznake sevira niže su od dvaju rubnih i natkrivene horizontalnom hastom. Visina spomenika 31 cm, širina 42 cm, dužina 25 cm. Visina slova 8 cm. Datacija: prva polovica 1. st. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1998. Smještaj: AMI Pula, inv. br.A 26738. Neobjavljen (sl. 13).

[---]IIIIIVIR / -----

[---]IIIIIVir / -----.

1. Ovim se natpisom povećava broj od do sada 28 imenom poznatih augustalskih sevira Pole i još 10 ulomaka bez imena, samo sa sačuvanom naznakom funkcije sevira u Poli i njenom ageru.²⁹ Seviri Pole redom su bili oslobođenici bogatih senatorskih i dekurionskih obitelji istog grada, a raznovrsnost njihova porijekla otkrivaju nam njihova kognomina: bilo ih je porijeklom iz Male Azije (*L. Modius L. l. Pamphilus*, Ilt X/1, 116), ali i starosjedilaca histarskog roda (*C. Iulius Aplus*, Ilt X/1, 593). Statistika pokazuje da u Poli među osobama s titulom "*sevir Augustalis*" ima 85 %

Sl. 13: Spomenik sevira.

Fig. 13: A monument of a sevir.

oslobođenika, a među onima koji se nazivaju samo "*Augustalis*" čak 93 % oslobođenika.³⁰ Statistika ipak nije potpuno točan pokazatelj, jer je ograničena fragmentiranošću natpisa koji ne donose uvijek potrebne podatke za potpunu rekonstrukciju imenske sheme pojedinca. Pored toga, u imenima pojedinih sevira izostavljena je filijacija, možda s namjerom prikrivanja oslobođeničkog statusa. Jedan je jedini sevir Pole pouzdano bio u slobodi rođeni građanin (*C. Iulius C. f. Fuscus*, Ilt X/1, 679). Pravokutni, masivni oblik spomenika uobičajen je u Poli u razdoblju druge polovice 1. st. pr. Kr. - prve polovice 1. st. pos. Kr.

ANEPIGRAFSKI SPOMENICI

Anepigrafski ulomci nadgrobnih spomenika pronađenih u Puli g. 1996.-1998. pripadaju dvjema vrstama spomenika zastupajući ih u podjednakom omjeru: riječ je o pravokutnim ili kockastim nadgrobnim žrtvenicima (*arae*) (br. 1, 3, 6, 11, 13, 16) i o monumentalnim, arhitektonski složenim spomenicima inspiriranim helenističkim maloazijskim mauzolejima i grobnim hramovima (br. 2, 4, 5, 7, 12, 14, 15, 17).

Monumentalne rimske nadgrobne arhitektonske konstrukcije veoma variraju u kompoziciji i dekoraciji, te nije moguće pronaći dvije jednake. Rijetko su sačuvane u potpunosti ili barem većim dijelom, te nam one još postojeće u Rimu, Akvileji, Šempetru, Glanu pomažu da lakše zamislimo nekadašnji sjaj i veličinu ovih građevina. Sačuvani ulomci monumentalnih nadgrobnih spomenika pokazuju da su u Poli bili omiljeni spomenici pravokutnog

²⁸ Starac, Are (1995) 71, 72, t. 10: 3.

²⁹ Starac, Stanovništvo (1992) 87.

³⁰ A. Starac, Oslobođenici u koloniji Poli, *Opusc. Arch.* 15, 1991, 91-107; 101.

(br. 2, 4, 5, 7, 17; *sl.* 4) i kružnog tlocrta (br. 12, 14, 15; *sl.* 24), a svojom raznolikošću otvaraju nam pogled na djelić bogatog dekorativnog repertoara rimske sepulkralne umjetnosti.

Motiv dvostrukog meandra (br. 2), prihvaćen u Rimu posredstvom helenističke umjetnosti, pojavljuje se na Ari Pacis kao horizontalni zonalni graničnik na polovici visine oltara; u istom se svojstvu javlja na suvremenim monumentalnim nadgrobnim spomenicima i u krajnjim udaljenim gradovima Italije, kao što su bile Akvileja i Pola.³¹ Masivna kocka podijeljena horizontalnom gredom s motivom dvostrukog meandra predstavljala je tek podnožje za skulpture, odnosno edikulu.

Reljefno ukrašeni spomenik (br. 4) paralele ima u akvilejskom mauzoleju Candia te u efeškom Memijevom spomeniku, a u samoj Poli s njime se mogu usporediti reljefi sa spomenika koji se nalazio u blizini amfiteatra.³²

U skupinu ranocarskih monumentalnih nadgrobnih spomenika pravokutne osnove pripadaju i reljefno ukrašeni fragmenti baze (br. 17).

Veliki pravokutni kapiteli, reljefno obrađeni s tri strane a neobrađeni otraga (br. 7), karakteristično su obilježje sjevernoitalskih monumentalnih nadgrobnih spomenika s edikulom natkrivenom piramidom, a redovito su bili smješteni na vrhu piramide.³³ Dimenzije ovih spomenika bile su odista reprezentativne, krećući se u visini oko 15 metara. Arhitektonski ukras u obliku pravokutnog kapitela pojavljuje se na nadgrobnim spomenicima najčešće u augustejskom razdoblju, a u Istriji moguća je i nešto kasnija datacija u prvoj polovici 1. st. U parku Arheološkog muzeja Istre pohranjen je još jedan pravokutni kapitel reljefno obrađen s tri strane i neobrađene stražnje plohe, još većih dimenzija i iste namjene (inv. br. A 454; vis. 103, šir. 58, duž. 73 cm).

Nadgrobni spomenici u obliku rotone bili su omiljeni u višim društvenim slojevima Pole početkom 1. st. pos. Kr., inspirirani istim helenističkim uku-

som kao i hiperdimenzionirana rotunda Augustove grobnice u Rimu. Jednoj rotondi standardnog promjera od 3 metra pripadao je isječak polukružne osnove postolja (br. 14, *sl.* 24). U obliku rotone bio je izgrađen i spomenik sevira P. Atenija Erosa (*Ill X/1*, 591), zatim iščezli spomenik čije su profilirane grede postolja upotrebljene u utvrđivanju temelja okrugle gradske kule sjeverno od Sergijevog slavoluka, a varijantu iste koncepcije predstavlja i oktogonalni mauzolej bezimenog građana ispred Dvojnih vrata u Poli promjera 9 metara.³⁴ U Tergeste susrećemo barem tri nadgrobne rotone promjera 10 rimskih koraka (*pedes*) odnosno oko 3 metra, što je odgovaralo standardnoj veličini cilindričnih rimskih mauzoleja.³⁵ I tergestinske i polske sepulkralne rotone datiraju u augustejsko i tiberijevsko razdoblje. Ovaj je tip spomenika, redovito ukrašen bogatom arhitektonskom dekoracijom, bio zamišljen kao nosač kipova pokojnika; općenito je bio prilično omiljen kod višeg društvenog sloja na području *Regio X*, naročito u augustejskom i tiberijevskom razdoblju.

Stožasti pokrovi cilindričnih monumentalnih nadgrobnih spomenika inspiriranih helenističkim grobnim građevinama često su bili ukrašeni motivom češerovih ljuski (br. 12, 15; *sl.* 24), koji je također redovito korišten i na piramidalnim pokrovima akvilejskih i istarskih nadgrobnih ara, te na kupolama liburnskih cipusa.³⁶ Različite varijante monumentalnih nadgrobnih rotondi natkrivenih stožastim krovom u Poli su podizane u augustejskom i tiberijevskom razdoblju. Trapezoidno rezani i blago sferno zakrivljeni fragmenti br. 12 i 15 pripadaju istom koničnom pokrovu jednog istog spomenika, vjerovatno istoga kojemu pripada i fragment postolja br. 14; rekonstruirani krov imao je u promjeru oko 3 metra što odgovara dimenzijama objekta s kojega potječe ulomak br. 14. Razlika u veličini češerovih ljuski proizlazi iz okolnosti da se jedan isječak krova nalazio bliže rubu (br. 15), a drugi bliže središtu (br. 12). U parku Arheološkog

³¹ L. Quaglino Palmucci, *Architettura funeraria dell'Asia Minore: rapporti con Aquileia*, *Ant. Altoadr.* 12, 1977, 165-185, *sl.* 4; S. Piusi, *Il santo sepolcro di Aquileia*, *Ant. Altoadr.* 12, 1977, 511-561, *sl.* 11, 12; B. Candida, *I monumenti a cuspide dell'Italia nord orientale. Problemi e ipotesi*, *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 136, 1978, 55-68; 64; J. Ortalli, *Monumenti e architetture sepolcrali di età romana in Emilia Romagna*, *Ant. Altoadr.* 43, 1997, 313-394; 323-327 = Ortalli, *Monumenti* (1997); Starac, *Are* (1995) 72.

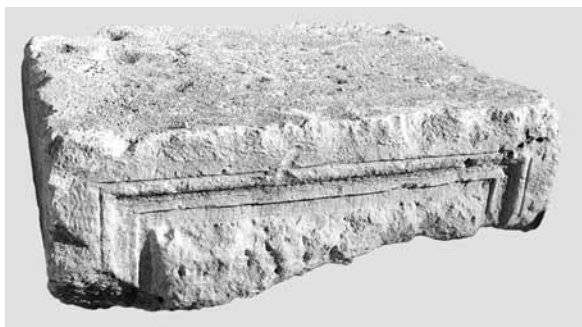
³² M. Mirabella Roberti, *Notiziario archeologico*, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. patr.* 50, 1938, 234-264; 255; G. Fischer, *Das römische Pola, Eine archäologische Stadtgeschichte*, *Abhandlungen, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* 110 (1996) 133-137 = Fischer, *Pola* (1996).

³³ Fischer, *Pola* (1996) 135; Ortalli, *Monumenti* (1997) 333, *sl.* 9.

³⁴ M. Mirabella Roberti, *Notiziario archeologico*, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. patr.* 1, 1949, 231-271; 265; Fischer, *Pola* (1996) 33, 143-158.

³⁵ G. Brusin, V. De Grassi, *Il mausoleo di Aquileia* (Padova 1957) 30; Fischer, *Pola* (1996) 24, 25; M. Verzar Bass, *Monumenti funerari di Trieste*, *Ant. Altoadr.* 43, 1997, 117-136; 125-133, *sl.* 9-12; Ortalli, *Monumenti* (1997) 363.

³⁶ Starac, *Are* (1995) 73.

Sl. 14: Nadgrobni spomenik s profiliranim obrubom.
Fig. 14: A funerary monument with a profiled edge.

muzeja Istre pohranjen je još jedan, davno ranije pronađeni ulomak stožastog pokrova od vapnenca s motivom češerovih ljuski (vis. 160 cm, šir. 125 cm, deb. 30-35 cm). Nadgrobni objekt kojemu je ovaj ulomak pripadao bio je nešto većih dimenzija, i u promjeru je obuhvaćao oko 5 metara. Konični pokrov ukrašen motivom češerovih ljuski prisutan je na spomenicima datiranim u augustejsko ili tiberijevsko razdoblje.

Slobodno stojeći kip (br. 5) dio je monumentalnog nadgrobnog spomenika kakvi nisu billi rijetki u Poli, kao niti u Akvileji; obično su se kipovi nalazili na povišenom, reljefno ukrašenom postolju u obliku pravokutnog ili cilindričnog bloka.³⁷

Oivičavanje grobnih parcela reljefno i epigrafski označenim blokovima karakteristično je za šire područje akvilejskog kulturnog kruga pa tako i za Istriju, a vrijeme najvećeg procvata ovog običaja pada u 1. st. (br. 1).

Nadgrobne are u Poli pretežno su ukrašavane florealnim obrubom (br. 11) ili jednostavnom profilacijom (br. 3, 6, 16), rjeđe dodatnim arhitektonskim elementima kao što je kima (br. 13); epigrafske nadgrobne are iz Pole ukrašene kimom pripadaju uglavnom odmaklom 1. st.

Sl. 15: Greda s dvostrukim meandrom.
Fig. 15: A beam with a double meander pattern.

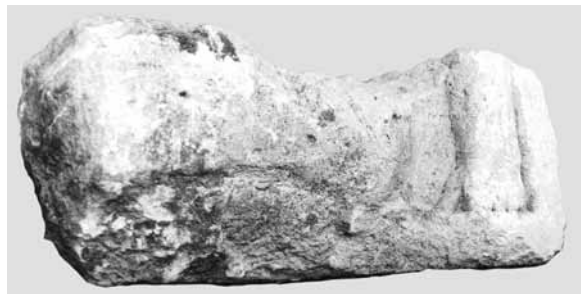
Sl. 16: Profilirano postolje.
Fig. 16: A profiled base.

1. Donji dio pravokutnog dijela nadgrobnog spomenika od vapnenca s dvostruko profiliranim obrubom središnjeg polja unutar kojeg se nalazi nepravilna reljefno istaknuta površina. Na dvije bočne plohe nalaze se utori. Vjerovatno ugaoni blok grobne parcele. Vis. 31 cm, šir. 80 cm, duž. 55 cm. Datacija: 1. st. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26739 (sl. 14).

2. Ulomak grede od vapnenca s reljefnim motivom dvostrukog meandra. Bočno utori. Vis. 22 cm, šir. 90 cm, duž. 32 cm. Datacija: doba Augusta ili Tiberija. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26740 (sl. 15).

3. Ulomak višestruko profiliranog postolja nadgrobnog spomenika od vapnenca. Vis. 40 cm, šir. 72 cm, duž. 45 cm. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26741 (sl. 16).

4. Donji dio obložne ploče od vapnenca koja je pripadala monumentalnom nadgrobnom spomeniku. Bočno utori. Ploča je ukrašena reljefom nagog sjedećeg muškarca koji se lijevom rukom s ispruženim palcem i savijenim ostalim prstima oslanja o tlo iza sebe. Nedostaje cijeli gornji dio figure od struka naviše. Vis. 30 cm, šir. 70 cm, duž. 28 cm. Datacija: doba Augusta ili Tiberija. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26742 (sl. 17).

Sl. 17: Spomenik s reljefom sjedećeg muškarca.
Fig. 17: A monument with a relief of a seated man.

³⁷ Maselli Scotti, I monumenti sepolcrali (1997) 137-147.

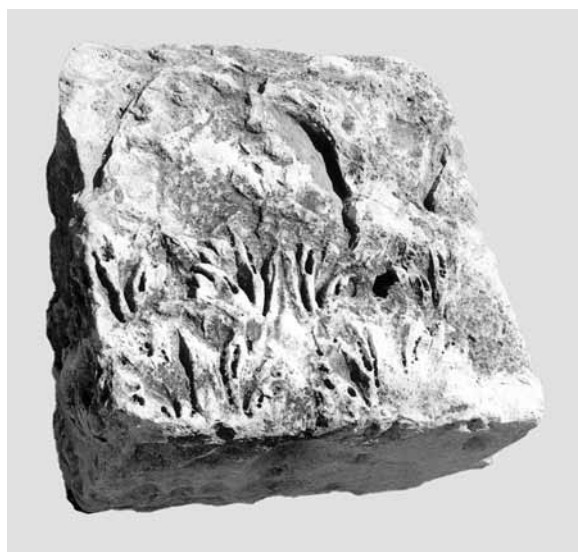
Sl. 18: Torzo muškarca u togi.
Fig. 18: The torso of a man in a toga.

5. Torzo muškarca u togi od vapnenca. Nedostaje glava s vratom, noge od koljena naniže, lijeva šaka i desna podlaktica. Figura je prikazana u kontrapostu, stojeći na lijevoj nozi, lijeva je ruka od lakta ispružena prema naprijed a desna od lakta lagano podignuta i prislonjena uz prsa pridržavajući nabore toge. Vis. 138 cm, šir. 56 cm, duž. 40 cm. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26743 (sl. 18).

6. Ugao horizontalno višestruko profiliranog pokrova nadgrobne are od vapnenca. Donji dio are odlomljen. Vis. 25 cm, šir. 30 cm, duž. 46 cm. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26816.

7. Pravokutni korintski kapitel od vapnenca. S gornje, donje i jedne bočne strane površina kamena samo je zaglađena bez daljnje obrade. S donje strane nalazi se utor za željeznu spojnicu. Vis. 60 cm, šir. 60 cm, duž. 40 cm. Datacija: doba Augusta ili Tiberija. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26817 (sl. 19).

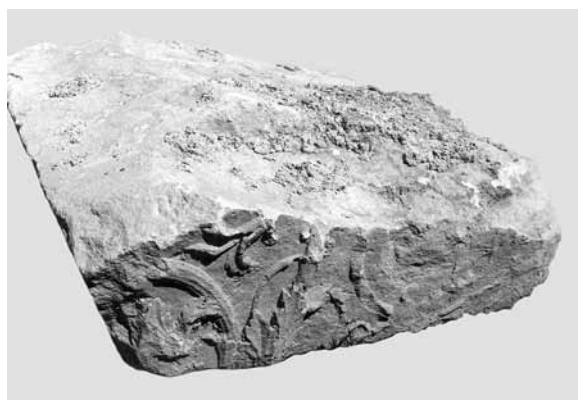
8. Pravokutni blok s postoljem pilastra od vapnenca. Vis. 30 cm, šir. 68 cm, duž. 75 cm, šir. pilona 57 cm. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26818. Pilon bi mogao pripadati monumentalnom nadgrobnom spomeniku

Sl. 19: Pravokutni korintski kapitel.
Fig. 19: A rectangular Corinthian capital.

Sl. 20: Postolje pilastra.
Fig. 20: Pilaster base.

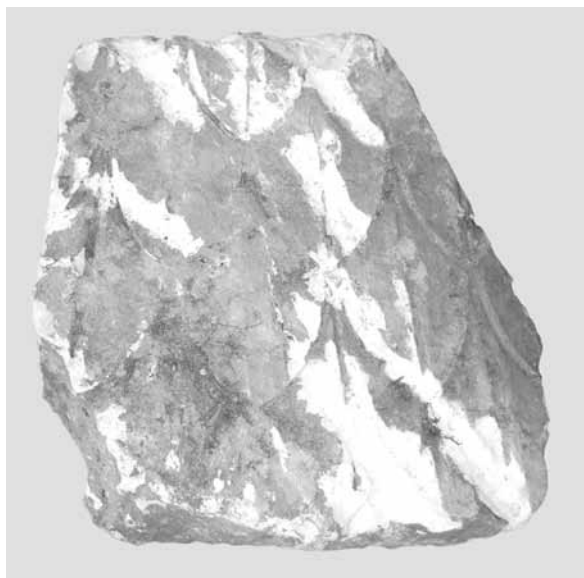
Sl. 21: Svod s vegetabilnim reljefom.
Fig. 21: An arch with a floral relief.

inspiriranom helenističkim grobnim kućama, ali isto tako i gradskoj arhitekturi (sl. 20).

9. Ulomak paralelopipednog bloka od vapnenca s razmjerno plitkim i razrjeđenim vegetabilnim reljefom na jednoj strani. Tri su strane zaglađene: dvije nasuprotne strane zakošene su paralelno, na jednoj se nalaze i utori za povezivanje. Vis. 30

Sl. 22: Ara s vegetabilnim obrubom.
Fig. 22: An ara with a floral border.

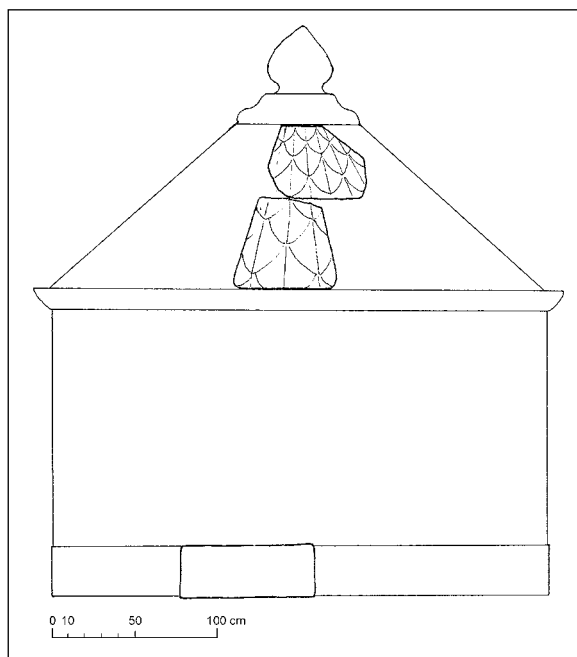

Sl. 23: Konični krov rotunde ukrašen motivom češerovih ljuski.
Fig. 23: A conical roof of a rotunda decorated with a motif of pine cone scales.

cm, šir. 96 cm, duž. 100 cm. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26819. Blok je pripadao monumentalnom svodu, ali nije poznato da li se nalazio na nadgrobnom spomeniku ili u sklopu gradske arhitekture (sl. 21).

10. Ugao paralelopipednog bloka od vapnenca. Dvije susjedne strane zaglađene su, a jedna je od njih zakošena. Vis. 50 cm, šir. 60 cm, duž. 100 cm. Nalazište: Pula, Porta Rata 1996. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26820. Pripada kao sastavni građevni element istom monumentalnom svodu kao br. 9.

11. Ulomak ugla nadgrobnog spomenika od vapnenca. Pravokutno natpisno polje oivičeno je s tri uska žlijeba i vegetabilnim frizom širokim 20 cm. Prednja je ploha površinski ugrubo zavravnata, ostale nisu obrađene. Vis. 80 cm, šir. 50 cm, duž. 80 cm. Datacija: druga polovica 1. st. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26752 (sl. 22).

Sl. 24: Rotonda s koničnim krovom (parcijalna rekonstrukcija).
Fig. 24: A rotunda with a conical roof (partial reconstruction).

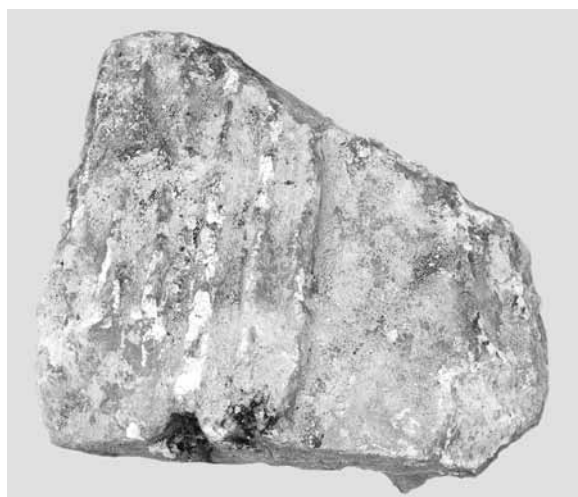

Sl. 25: Postolje spomenika s motivom kime.
Fig. 25: Base of a monument.

12. Ulomak pokrova nadgrobnog spomenika od vapnenca u obliku sfernog jednakostraničnog trokuta s reljefnom dekoracijom češerovih ljuski. Na bočnoj strani mali utor. Vis. 67 cm,

Sl. 26: Kružno postolje rotunde.
Fig. 26: Circular base of a rotunda.

Sl. 28: Spomenik s kanelurama.
Fig. 28: A monument with grooves.

Sl. 27: Konični krov rotunde ukrašen motivom češerovih ljuski.
Fig. 27: A conical roof of a rotunda decorated with a motif of pine cone scales.

Sl. 29: Spomenik s reljefom augurskog štapa (*lituus*).
Fig. 29: A monument with a relief of an augur's staff (*lituus*).

šir. 70 cm, duž. 25-30 cm. Datacija: doba Augusta ili Tiberija. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26753 (sl. 23; 24).

13. Ulomak postolja nadgrobnog spomenika od vapnenca s utorom na gornjoj strani. Dvostruka profilacija i kima. Vis. 20 cm, šir. 25 cm, duž. 40 cm. Datacija: druga polovica 1. st. - prva polovica 2. st. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26754 (sl. 25).

14. Ulomak kružnog ruba postolja od vapnenca koje je pripadalo monumentalnom nadgrobnom spomeniku u obliku rotunde. Gornja ploha zaglađena, s profiliranim rubom. Ima utor. Vis. 30 cm, šir. 80 cm, duž. 45 cm. Datacija: doba Augusta

ili Tiberija. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26755 (sl. 26; 24).

15. Ulomak pokrova nadgrobnog spomenika od vapnenca u obliku sfernog jednakostraničnog trokuta s reljefnom dekoracijom češerovih ljuski. Vis. 55 cm, šir. 80 cm, duž. 30-35 cm. Datacija: doba Augusta ili Tiberija. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1997. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26756 (sl. 27; 24).

16. Ulomak višestruko profiliranog postolja nadgrobnog spomenika od vapnenca. Vis. 22 cm, šir. 27 cm, duž. 34 cm. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1998. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26757.

17. Pravokutni blok od vapnenca s nepravilnim reljefnim kanelurama. Vis. 73 cm, šir. 73 cm, duž. 30 cm. Nalazište: Pula, Carrarina 1, 1998. Smještaj: AMI Pula, inv. br. A 26758 (sl. 28).

18. Ulomak monumentalnog spomenika od vapnenca s reljefnim prikazom kružno savijenog obrednog augurskog štapa (*lituus*). Vis. 60 cm, šir. 40 cm, duž. 50 cm. Datacija: doba Augusta ili Tiberija. Nalazište i smještaj: *In situ*, Herkulova vrata (sl. 29).

INDICES

1. *Nomina virorum et mulierum*

P. Cannu[tius ---]	3
C. Clodi[us] Iucund[u]s	1
[Pal]pellia Corin[na]	4
[. P]alpellius Vital[is]	4
Silvina [---] Prophet[a]	2
Tett[ia ---]	3
T. Valeriu[s ---]	3
C. Veidius [---]	3
[---]liena C. l. Sa[---]	10
[---]a C.[f. Qua]rta	8
[---]us L. f.	5
[---]us f.	5

2. *Cognomina*

[Ca?]rus	7
Corin[na]	4
C[ri]sp(us)	2
Iucund[u]s	1

Ola[---]	2
Prophet[a]	2
[Qua]rta	8
Sa[---]	10
Vital[is]	4
[---]la	6
[---]a	4
[---]to	9

3. *Dii Deaeque*

D(ii) [M(anes)]	2
Fons	1
Hercules	7

4. *Varia*

a[rbitratus]	3
contubernalis	9
[I]IIIIvir	11
uxor	4

The epigraphic and funerary monuments of Pula (Finds 1996-1998)

Summary

Several archaeological excavation were undertaken in Pula from 1996 to 1998, during which a large number of stone epigraphic and anepigraphic monuments were discovered. Both types were mainly funerary monuments. Most came from the extensive projects on the eastern edge of the urban nucleus of Pula, next to the Gold Gates and the Triumphal Arch of the Sergii (1994-1996) and at the Gates of Hercules (1997-1998).

An altar dedicated to Fons was found in the ancient nucleus of Pula, erected by Clodius Iucundus (no. 1). A second altar, dedicated to Hercules, was found at the Gates of Hercules (no. 7); both altars can be dated to the 1st century AD. Five epigraphic monuments come from the excavations by the Arch of the Sergii: the sarcophagus of Silvina Propheta from the first half of the 2nd century (no. 2), a monument to Valerius, signed by those carrying out his testament, Canutius and Veidius, with a Doric frieze from the Augustan period (no. 3), a monument to a member of the Palpellius family from the first half of the 1st century (no. 4), and fragments of two *arae* from the 1st

century (nos. 5, 6). Fragments of three funerary monuments from the 1st century come from the excavations at the Gates of Hercules (nos. 9-11). One with a pyramidal shape belonged to members of a lower social class (no. 9). One of the others mentions the function of an unknown *sevir* (no. 11). In the ager of the city, not far from the road to Medulin, a funerary monument from the 1st century was found recarved into a late Roman capital (no. 8).

Two types of funerary monuments are equally represented among the anepigraphic fragments found in Pula in 1996-1998: rectangular or cubic funerary altars (*arae*) (nos. 1, 3, 6, 11, 13, 16), and monumental architecturally complicated monuments inspired by Hellenistic Asian Minor mausoleums and grave temples (nos. 2, 4, 5, 7, 12, 14, 15, 17, 18). On the basis of fragmentary finds, a partial reconstruction can be made of the size and architectural conception of individual monuments of square or round plan, chronologically classified to the period from the second half of the 1st century BC to the first half of the 1st century AD.